

Bereformeerde Kerken in Nederland.

Het nadrukken van den inhoud van dit blad is verboden overeenkomstig de Wet op het Auteursrecht.

Zondag 14 October 1917. N°. 2073.

Het blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden. Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en overtrekken aan de ADMINISTRATIE. Bureau: N.Z. Voorburgwal 58 - 60, te Amsterdam. Inzendingen, die later dan Dinsdag 's namiddags te 12 uur worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementenprijs: /Jaar aan huis, per drie maanden / 1.25, voor België per / 1.50. Bij vooruitbetaling, voor het verdere Buitenland en Ned.-Indië per jaar / 5.30. Bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers / -10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandelaars, Postdirecteuren enz. Advertentie: van 1 tot 5 regels / 1.20, voor elke regel meer / 25. Aanvragen en vermelding van lieftelijken / -12 per regel.

Van de Voleinding.

CCLIX.

ACHTSTE REEKS.

IV.

De verborgenheid der zeven sterren, die zij gezien hebt in mijne rechterhand, en de zeven gouden kandelaren. De zeven sterren zijn de engelen der zeven gemeenten; en de zeven kandelaren, die zij gezien hebt, zijn de zeven gemeenten. Openb. I: 20.

Zij 't dan wel verstaan, dat de geheele Apocalypse in vier zeer ongelijke grootte deelen uiteenvalt. Het eerste deel geeft ons het eerste hoofdstuk als inleiding. Op deze inleiding in het eerste hoofdstuk volgt het tweede deel in de zeven brieven aan de zeven gemeenten van Klein-Azië, die kapittels drie en vier ons voorleggen. Eerst daarna volgt dan het derde, verreweg het grootste deel, waarin de nadering van het einde ons wordt voorgegevoeld, en dat loopt van hoofdstuk IV tot hoofdstuk XXII: 8. En ten slotte wordt hieraan dan nog het zeer korte slotstuk toegevoegd, dat we vinden in vs. 4-21 van het laatste hoofdstuk. In 't kort kan alzoo gezegd, dat er vier deelen zijn, 1. de inleiding; 2. het historisch deel; 3. het apocalyptisch stuk; en 4. het korte slot. Of naar de hoofdstukken gerekend, volgt het een en ander in deze volgorde op: 1. hoofdstuk één; 2. hoofdstuk twee en drie; 3. hoofdstuk vier tot twee-en-twintig vs. 7; en 4. hoofdstuk twee-en-twintig vs. 8 tot 21. Wat nu eerst dient besproken, is alzo het historisch stuk in de zeven brieven aan de zeven gemeenten in Klein-Azië. Van meet af moet hierbij nu wel vaststaan, dat ons hier in 't minst geen overzicht gegeven wordt van de Christelijke Kerk in Azië. De zeven gemeenten, waarvan gesproken wordt, lagen vlak bij elkander in een zeer klein stuk van Klein-Azië. Er is geen sprake van, dat met weglating van Europa en Afrika, hier enkel de Kerk in Azië ten tooneele werd gevoerd. Er staat niet eens Klein-Azië, maar Azië, zoodat ook Palestina en Syrië er onder begrepen waren. Doch met niets van dit alles wordt hier gerekend. Er is uitsluitend en eeniglijk sprake van een zeer kleine groep Kerken, die vlak bij elkaar lagen, en waarmede Johannes, vooral in het laatste van zijn werkzaamheid, het meest in aanraking was geweest. De zeven gemeenten vormden samen een kleine groep, als we zoo zeggen mogen, van Johannesische Kerken, die geen van alle ver van Pathmos aflagen. En het opmerkelijke erbij is dan ook, dat, bijkans de inleiding in I: 4 en 11, een letterlijke opvatting de geheele voorstelling hierop zou doen neerkomen, alst de openbaringen die op Pathmos zoo wonderbaar aan Johannes ten deel vielen, welbezien eeniglijk voor die kleine groep van zeven weinig bekende Kerken bestemd waren geweest.

Men zou het dan voorzeker aldus kunnen opvatten, alsof deze zeven gemeenten aan de Kerken aller eeuwen deels als uitlokkend, deels als waarschuwend voorbeeld waren gesteld, iets waardoor ze dan ten deele toch als type zouden voorkomen; doch dan hadden deze zeven gemeenten meer van toenmalige betekenis moeten zijn. Wat Paulus ons omtrent zijn verblijf in de Kerk van Efeze mededeelt trekt aan en doet ons de toenmalige Kerk te Efeze tot in bijzonderheden kennen. Reeds alleen het afscheid dat Paulus van de ouderlingen van Efeze op het strand nam, er bij zich inscheept, spreekt ook ons nog op roerende wijze toe. Van de zeven Gemeenten, wier gesteldheid op Pathmos aan de orde kwam, hooren we daarentegen niets, waardoor Johannes' werkzaamheid in deze zeven Kerken ook maar eenigzins uitkomt. Zo worden als uit de hoogte door den Christus gezien en beoordeeld, geloofd of gewraakt, maar het blijft, wat de prediking van Johannes in haar midden betreft, alles bij algemeenheden. Vreemd genoeg zijn 't zelfs alleen de groote zondaren en zondaresen in deze Kerken, die ons met name genoemd worden. Van het heilig karakter dat zich in vele dezer gemeenten openbaarde, hooren we niets anders, niets persoonlijks van Johannes, niets dan algemeenheden. Het zijn niets dan zeer algemeene overwegingen, maar waaraan, wat het heilige van deze Kerken hangt, alle concrete vorm, en alle persoonlijk gegeven ten eenenmale ontbreekt.

Het is dan, ook zeer goed te verstaan, dat dit aan de bestrijders van de echtheid van het boek niet zelden aanleiding heeft gegeven, om hierin een wapen te vinden, dat ter bestrijding van de echtheid dienst kon doen. Deze bedenking tegen de echtheid verliest daarentegen alle betekenis indien men de concrete en persoonlijke opvatting hier ten eenenmale varen laat, en het zoo verstaat, dat de Christus in deze zeven Kerken, wier toestand niet alleen aan Johannes, maar ook in de omgeving ten volle bekend was, de zeven soorten ziet van kerkelijke gemeentetoestanden, gelijk te niet enkel daar, maar allerwegen, en niet uitsluitend destijds, maar alle eeuwen door, zich wel vertoonden moesten, en dat zoodanige gesteldheden als hier geteekend worden, het natuurlijk gevolg zijn van het in aanraking komen van het kerkelijk leven met de maatschappelijke en nationale gegevens, die zich allerwegen in bijzondere streken voordoen.

Te meer gevoelt men, dat dit de eenig juiste opvatting is, zoo men deze zeven Kerken met name nagaat. Dan immers blijkt aanstonds, dat van deze zeven gemeenten slechts van een tweetal nog elders in de Schrift melding wordt gemaakt, t.w. van Efeze en van Laodicea. Van de vijf overige gemeenten daarentegen verneemt men in de Handelingen of in de brieven niets. Sardis, Smyrna, Filadelfia en Pergamus worden elders in de Schrift ganschelijk niet genoemd. En wel is dit met Thyatire het geval, doch gelijk we reeds opmerkten, slechts in dier voege, dat er elders in de Handelingen met geen woord ook maar gerept wordt van een gemeente aldaar, doch alleen gemeld wordt, dat Lydia de purperverkoopster vandaar herkomstig was. Resultaat van het onderzoek is en blijft derhalve, dat alleen Laodicea en Efeze ook elders voorkomen. Nu weet men dat dit, wat Laodicea betreft, bijna niets te beduiden heeft. Zeer zeker was daar reeds vroegtijdig een gemeente gevormd, maar Paulus is er nooit geweest, en van geen verder contact met de Laodiceanen geschiedt vermelding. Alleen de gemeente van Efeze sprak destijds onder de Christelijke Kerken sterk mede. De Kerk van Efeze was een der talrijkste die zich destijds reeds gevormd hadden, en niet alleen Johannes, maar ook Paulus verkoor te tot een zetel voor zijn werkzaamheid. Juist in verband hiermede worde er nu echter op gelet, dat reeds sinds eeuwen geheel Efeze schier geheel verwoest is. Gelijk we reeds vroeger opmerkten, bleek ons uit eigen aanschouwing, hoe in Efeze geen spoor meer van een Christelijke gemeente te ontdekken valt. Van den beroemden tempel van Diana is er niets meer te zien, dan de vlakke plattegrond. Het eenige prachtingebouw dat te Efeze nog geheel geïsoleerd staat, is de aloude bibliotheek, die, in kostbaren stijl, geheel uit wit gepolijst marmer is opgetrokken. En voorts is er nog de heuvel waar oudtijds het toneel zich op bevond, het rechtehuis en andere publieke gebouwen, en zoo ook de plek waar de toenmalige Christenen hun leed geleden hebben.

Begaat men derhalve de hier vooraf niet te vergeven fout, om de Apocalypse te beschouwen als een gewoon apocalyptisch geschrift, dat uitsluitend bestemd was voor de toenmalige leden van de zeven Kerken, die met name genoemd worden, dan zou 't een geschrift zijn, dat zijn reden van bestaan reeds lang verloren had, en zulks wel omdat de gemeenten waarover het eeniglijk handelde, reeds sinds eeuwen spoorloos zouden verdwenen zijn. Niet natuurlijk, alsof brieven als oudtijds aan de Kerk van Rome, Corinthe enz. uitgingen, niet ook toch voor ons belangrijke konden zijn, maar omdat hier sprake is van een geschrift, dat uitsluitend tot de toenmalige zeven Kerken zou gericht zijn geweest, en wel als gevende de profetieën die met name en eeniglijk deze zeven Kerken aangingen, terwijl toch de vervulling van deze profetieën nog altijd toef, en er van deze gemeenten zoo goed als geen spoor meer te ontdekken valt. Krasser ontgisting zou niet denkelijk zijn, en aan geheel de Apocalypse zou zoodoende als proeve van geheel mislukte profetie, alle wezenlijke waarde ontnomen zijn. Het is hierom nu, dat er met nadruk op moest gewezen worden, dat deze geheele voorstelling, als gold de Apocalypse in letterlijken zin uitsluitend deze zeven toenmalige gemeenten, als volstrekt onhoudbaar moet worden terzijde gesteld. Vandaar de noodzakelijkheid hier met volle kracht te laten meespreken, en zoodat te doen uitkomen, dat de zeven brieven, waarom het hier gaat, niet zijn op te vatten, als golden ze lokaal en uitsluitend voor het jaar 90 die bepaalde, met name genoemde Kerken, maar als doelende op

de typen van de Kerken uit heel de wereld en uit alle eeuwen, die in deze zeven Kerken haar prototype hadden bezeten. En al moge het nu voor ons Europeanen en Westelingen moeilijk vallen, om in zulk een mystieke spreiding van een aangegeven gedachte in te leven, voor den Azaat van Semitische herkomst, en in het algemeen voor den Oosterling, gaat dit vanzelf.

Te meer geldt dit, opdat hier sprake is van zeven brieven, die niet uit de pen van Johannes, of van eenig leeraar van dien tijd, zijn gevloeid, maar die in hun letterlijken vorm herkomstig waren van Christus zelf. De aanhef in kapittel 2 luidt toch, dat aan Johannes dit bevel wordt gegeven: »Schrijf aan den engel der gemeente van Efeze: Dit zegt hij die de zeven sterren in zijn rechterhand houdt, en die in het midden der zeven gouden kandelaren wandelt.» Reeds de hier gekozen taalvorm klinkt alzo geheel hemelsch-mystiek. Het is niet de apostel die spreekt, maar de stem komt uit den hemel, waar de Christus aan de rechterhand Gods gezeten is, en nu leeft om voor ons te bidden. Alles ontvangt daardoor reeds overdachtelijke hemelsche namen. De leeraars heeten hemelsche sterren, en de gemeenten, waarin ze optraden, worden voorgesteld als gouden kandelaren. Nu had Johannes in het heilig visioen die zeven sterren en die zeven gouden kandelaren reeds waargenomen. Er staat toch: »De zeven sterren zijn de zeven engelen, en de zeven kandelaren, die zij gezien hebt, zijn de zeven gemeenten;» en daarop volgde nu de verklaring van den Christus, die aan Gods rechterhand zit, dat hij zelf de zeven sterren in zijn rechterhand houdt, en dat hij wandelt in het midden der zeven gouden kandelaren. Tracht ge nu, in weerwil van uw Westersche onbegrijpelijkheid, u hierin te denken, dan moet ge aanstonds gevoelen, dat hetgeen hier volgt onmogelijk uitsluitend op deze kleine groep van zeven Kerken in dezen hoek van Klein-Azië kan slaan. De Christus die aan Gods rechterhand gezeten is, kan toch niet alleen de sterren van deze kleine groep Kerken in zijn hand houden, en evenmin eeniglijk onder deze zeven kleinen Kerken in dezen eenen hoek van Klein-Azië verkeerd hebben. De Christus is uiteraard het hoofd van al zijn Kerken in Europa, in Azië, in Afrika, of waar ze zich ook bevinden. Voor hem zijn de leeraars in alle deze Kerken als sterren, en evenzoo zijn alle deze Kerken, heel de wereld door, voor Hem de gouden kandelaren, in wier midden hij wandelt. Al wat hier wordt uitgesproken slaat dus zeer zeker ook op de Kerk van Pergamus, Sardis enz., maar wat niet kan, en wat onmogelijk zou zijn, is dat dit alles eeniglijk op deze zeven Kerken zou slaan, en niet zou gelden voor de meer dan honderd Kerken, die toen elders reeds tot formatie gekomen waren. En zulks te minder, daar het hier juist zeven Kerken gelden zou, die, op één enkele na, reeds voor meer dan tien eeuwen spoorloos van de aarde verdwenen zijn.

Geheel de voorstelling is derhalve aldus op te vatten, dat ten eerste de Christus, hetgeen voor al zijn Kerken, over heel de aarde gespreid, gelden zou, hier bepaaldelijk toepast op zeven met name genoemde Kerken. Ten tweede dat als type deze zeven gemeenten genomen worden, en geen andere omdat Johannes met deze zeven Kerken zeer van nabij bekend was, en alzoo zou kunnen verstaan, wat voor elk van deze zeven gemeenten stond opgemerkt te worden. En ten derde, omdat het geval wilde, dat in den onderscheiden aard van deze zeven Kerken juist de verschillende geaardheid, of wil men, de onderscheiden typen uitkomen, die alle eeuwen door zich in de onderscheiden soort van Kerken zouden afteekenen. Zoo opgevat, deed het er natuurlijk niets toe, waar deze gemeenten nu juist gelegen waren. De Christus had evenzoo zeven gemeenten uit een andere strek kunnen nemen, mits ze maar in haar onderling verband en in haar eigenaardigheid even goed de zeven grondtypen aangaven. Het was den Heiland hier uitsluitend te doen om een groep van gemeenten bij wijze van voorbeeld te nemen, en zoo als het in het door hem gekozen voorbeeld was, zoo zou het in 't gemeen gelden. Nu op Johannes na alle overige apostelen reeds hun martelaarsdood hadden gevonden, sprak het schier vanzelf, dat de Christus nu zijn voorbeeld of type koos in den kring, die met Johannes in bijzonder verband stond, en waarin hij, vooral de laatste tijden, gewerkt had.

Gaat men nu achtereenvolgens deze zeven gemeenten na, dan spreekt het reeds van zelf, dat het zevental correspon-

deert met de wijze van het Goddelijke doen. Het had God beviel, hier, in dezen hoek van Klein-Azië, speciaal deze bijeenhoorende groep Kerken te stichten en tot ontwikkeling te brengen, en gelijk zoo vaak, had Hij ook hierbij het Hem heilige getal van zeven tot aanwending gebracht. Dit was geen toeval, maar niteloos van het feit, dat God zelf deze groep gemeenten alzo bijeen had gevoegd, en aan de zorg van Johannes hadtoevertrouwd. Nu is het opmerkelijk, dat bij elk van deze zeven gemeenten een beeld voor ons treedt, dat verre van boeiend-bekoorlijk is. De eerste gemeente, die hier voorkomt, is die van Efeze, en zeker ontvangt deze gemeente veelal lof en prijs. De Christus toch zegt: »Ik weet uw arbeid en uw lijdzzaamheid, en dat gij de kwaden niet kunt drijven, en dat gij geproefd hebt die zich op leugenchachtige wijze voor apostelen uitgaven en zijn het niet.« Meer zelfs nog, want de Heere voegt er bij: »Gij hebt verdragen en hebt geduld, en zij niet moede geworden om mijns naams wille te arbeiden.« Een steeldend getuigenis alzo. Maar toch was er krankheid ingetreden. Eerst was het in Efeze alles heerlijk geweest, maar reeds spoedig zonk 't alles ten deele in en had de gemeente haar eerste liefde verloochend. Ze was uitgevallen van haar eersten bloei. Ze moest zich daarom opnieuw bekeeren. En indien het niet spoedig in Efeze tot bekeering kwam, zou de Christus haar kandelaraar uitblusschen. Gelukkiger stond het met de gemeente te Smyrna. Haar stond lijden en vervolging te wachten, en eenige van hen zouden in de gevangenis worden geworpen. Zelfs stond hun een verdrukking van tien dagen (natuurlijk weer een mystiek getal) te wachten. Maar van een grief tegen Smyrna is geen sprake. Ze was getrouwd, en bleef te getrouwd, dan zou ze de kroon des levens verwerven. Merk hierbij nu op, dat de Kerk van Smyrna de eenige is, die nog altoos stand hield. Alle andere zes gingen onder, zij alleen bleef. En zij is de eenige, tegen welke hier geen enkele grief werd ingebracht.

Heel anders stond het met de gemeente van Pergamus. In Pergamus, zoo wordt 't hier stelliglijk uitgesproken, was de troon van den Satan. En nu was het juist daarom een teken van geestelijke kracht, dat de gemeente in Pergamus tegen dit satanisch drijven zoo krachtigen geloofsweerstand had geboden. Alleen maar, het zedelijk leven had er schade geleden. Er waren er in Pergamus, die Baalam navolgden, en weer anderen die het met de Nicolaïeten hielden. Wij zouden zeggen, de orthodoxie had er stand gehouden, en zelfs het martelaarschap had er geschitterd, maar de geestelijke reinheid had schade geleden en de morele kracht was gebroken. In Thyatire was eveneens krachtig geloofsleven openbaar geworden. Er boerschte liefde en geloof en lijdzzaamheid, en wat vooral hier indruk maakt, de laatste liefde blonk sterker uit dan de eerste. Er viel geen achteruitgang, maar eer vooruitgang te constataren. Doch, helaas, de doorwerking van het geloof bleef uit. Jezabel, de lasterlijke vrouw van slechte zeden, had zich in deze gemeente invloed weten te verschaffen. Vooral de brutaleste hoerij werd door deze schandelijke vrouw openlijk bepleit, en hoe ook de Heere haar tot staan had pogen te brengen, ze had zich niet bekeerd. De gemeente van Thyatire was hierdoor feitelijk in tweeën gesplitst. Het één deel ervan verviel in zonde van kwaad tot erger. De vervolging moest daarom intreden. Maar het kleine geloovige deel zou de Heere in stand houden. Zij die de diepten des Satans niet gekend hadden, zouden zelfs macht over de heidenen ontvangen. Over hen zou de morgenster opgaan.

Veel banger nog stond het in de Kerk van Sardis, die den naam had dat ze leefde, maar zie, ze was dood. In Sardis moest de Kerk daarom tot bekeering geraken, en zoo niet, dan zou de Christus vernietigend over haar komen. Geroemd-kon alleen, dat er nog enkele getrouwen ook in Sardis waren overgebleven. Geloovigen, die hun kleederen niet bevoet hadden, en die straks in witte kleederen zouden wandelen voor den Troon. Heerlijk stond daartegenover de gemeente van Filadelfia, die met de gemeente van Smyrna de meest heiliglijk levende was. De gemeente was er niet groot. »Ze had kleine kracht«, doch ze had het woord der lijdzzaamheid bewaard, en om haar trouw zou de Heiland »haar bewaren uit de ure der verwoesting die over de geheele aarde komen zou, om te verzoeken allen die op de aarde wonen.« En dan komt ten slotte nog de gemeente der

Laodicezen, van wie betuigd moest, dat ze ja niet in satanische wegen waren afgedoold, maar belaa, dan toch van de andere zijde het geloof hadden laten verdorren. Alle actie ontbrak hier. Men kon niet zeggen, dat deze Kerk in 't schandelijke was vervallen, maar er kwam geen leven in haar uit. En daarom gold 't ook hier, dat de Laodicezen zich krachtig te bekeeren hadden. Of zoo niet, hun ondergang was zeker. Toch stootte de Heere ze daarom nog niet van zich af. Hij stond nog aan de deur en klopte. En als men nu maar naar dat kloppen luisteren wilde en de deur opendeed, zou zou de Christus tot de wakker geworden inkomers, en avondmaal met hen houden. Het staat in Laodicea niet hopeloos, maar er moest leven in de dorheid komen. Alles saamgenomen, waren er alzo gemeenten, die heerlijk in 't geloof bloeiden; er waren er die reeds op nederig gevaarlijk standpunt stonden; en bij de twee overigen faalde het schier eeniglijk aan leven en actie. Naar dit sterk sprekende onderscheid in gesteldheid, gaat nu telkens het heilige wachtwoord van den Christus uit in 't: »Wie ooren heeft, die hoor wat de Geest tot de gemeenten zegt!«, en zulks wel met »gemeenten« steeds in het meervoud, waaruit op zich zelf reeds duidelijk blijkt, dat het hier volstrekt niet uitsluitend om deze zeven Kerken in dien eenen hoek van Klein-Azië ging, maar dat de Heere in deze zeven gemeenten handelde met heel zijn Kerk, in het verloop aller eeuwen, op aarde.

Hiermede nu is het historisch deel van de Apocalypse ten einde gebracht. Er is ons in dit historisch deel te aanschouwen gegeven, hoe de Christenheid in haar onderscheidene Kerken volstrekt niet het tafereel zal bieden van een allerwegen heerschend heilig geloofsleven. Er zal geen eenheid van levensbestaan, veelzeker zal er veelzijdige verscheidenheid in de historie van Christus' Kerken openbaar worden. Die verscheidenheid was reeds bij het leven van Johannes aangevangen, en in den niet te grootten kring van gemeenten; die hij ten leste onder zijn bijzondere hoede had mogen nemen, waren reeds allerlei ellendigheden van ontrouw, afval en demoralisering uitgebroken. De Christus zelf had dit alles aan Johannes in klare woorden betuigd. Er waren er onder die zeven gemeenten van joodsche, er waren er van heidensche herkomst. Er waren er onder van Oostersch-Aziatisch, en van Europeesch-Germaansch type. Ze waren volstrekt niet eenvormig. Veelzeker traden in dit zevental gemeenten de hoofdtypen in 't licht, die alle eeuwen door zich in Christus' Kerk over alle streken en onder alle natien openbaren zouden. Zoals het hier in deze zeven gemeenten getekend lag, zoo zou, eeuw na eeuw, totdat de Voleinding naderbij kwam, het beeld van het gemeenteleven zijn. En dit is nu het eigenaardige, dat de Christus deze zeer onderscheiden gemeentetypen niet stelselmatig beschrijft, maar ze in het voorbeeld van bestaande gemeenten als in het leven zelf aanwijst. Doch hieruit juist volgt dan ook, dat men de beduidenis en betekenis van het hier openbaarde geheel mist, indien men in hoofdstuk 2 en 3 niet anders waant te lezen dan iets wat toentertijd alleen van deze zeven plaatselijke gemeenten gold. Wat ons hier geboden wordt, is de historie der eeuwen van het »ordinaire kerkelijk leven, dat aan de Voleinding voorafgaat.

Die historie Aggs toen, en zou voortlopen tot het einde naderde, en het is die historie der eeuwen die ons hier in zeven typen als voorgeschilderd werd. Die historie zou natuurlijk evenals alle historie haar duur en haar tijdsverloop hebben. Alleen maar, voor de groote levensontplooiing van het Godsrijk telde die historie niet mede. Die historie lag geheel ter zijde, als iets afzonderlijk, en hetgeen haastig, hetgeen als in een vliegende ure, schier als zonder met tijd te rekenen, op eenmaal, en als met een sprong der eeuwen, zich van Pathmos naar de Parousie toe bewoog, dat zou zich uit het tijdelijke in het eeuwige opheffen, en niet aardsch, maar hemelsch voleind worden. Daarvan was en is het einde steeds nabij. We laten daarom van nu af dit historisch verloop der eeuwen varen, en gaan nu aanstonds over tot de profetie van wat tens het einde zal brengen. Met het vierde hoofdstuk zet dit aanstonds in.

Dr. A. K.